

**BUXORO AMIRLIGI VA XIVA XONLIGI O‘RTASIDAGI
O‘ZARO MUNOSABATLARINING MANBASHUNOSLIGI VA
TARIXSHUNOSLIGI (XIX-XX ASR BOSHI)**

Ma’ripov Ozodbek Xusniddin o‘g‘li

Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti

Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy

tadqiqot usullari mutaxassisligi 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XIX asr va XX asr boshlarida Buxoro amirligi hamda Xiva xonligi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etuvchi tarixiy manbalar va tarixshunoslik masalalari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda ikki davlat o‘rtasidagi siyosiy-diplomatik aloqalar, elchilik munosabatlari, harbiy-siyosiy ziddiyatlar va savdo-iqtisodiy hamkorlikka oid ma’lumotlarning tarixiy manbalarda aks etish xususiyatlari yoritiladi. Xususan, mahalliy tarixiy asarlar, solnomalar, diplomatik yozishmalar, arxiv hujjatlari hamda rus va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari o‘zaro qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, Buxoro amirligi va Xiva xonligi munosabatlarining o‘rganilish bosqichlari, tarixshunoslikdagi asosiy yondashuvlar, manbalarning axborot imkoniyatlari va ulardan foydalanish bilan bog‘liq ilmiy-metodologik masalalar ochib beriladi. Tadqiqot natijasida mazkur davlatlar o‘rtasidagi munosabatlar tarixini xolis va tizimli yoritishda manbashunoslik hamda tarixshunoslik tahlilining o‘rni asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: Buxoro amirligi, Xiva xonligi, manbashunoslik, tarixshunoslik, tarixiy manbalar, diplomatik yozishmalar, elchilik munosabatlari, arxiv hujjatlari, mahalliy solnomalar, qiyosiy tahlil, XIX asr, XX asr boshi, Markaziy Osiyo tarixi.

**THE SOURCE STUDIES AND HISTORIOGRAPHY OF
RELATIONS BETWEEN THE EMIRATE OF BUKHARA AND THE
KHANATE OF KHIVA (19TH–EARLY 20TH CENTURIES)**

Ma'ripov Ozodbek Khusniddin oglu

Tashkent State Oriental Studies University,

1st year master's student, specialty: History, source

studies and historical research methods

ABSTRACT

This article provides a comprehensive analysis of historical sources and historiographical issues relevant to the study of relations between the Emirate of Bukhara and the Khanate of Khiva in the nineteenth and early twentieth centuries. The study examines how historical sources reflect political and diplomatic relations, diplomatic missions, military and political conflicts, and trade and economic cooperation between the two states. In particular, local historical works, chronicles, diplomatic correspondence, archival documents, and scholarly studies by Russian and foreign researchers are subjected to comparative analysis. The article also explores the stages in the historiographical study of relations between the Emirate of Bukhara and the Khanate of Khiva, the principal historiographical approaches, the informational potential of historical sources, and methodological issues associated with their use. The findings substantiate the importance of source-

critical and historiographical analysis in presenting the history of relations between these two states in an objective and systematic manner.

Keywords: Emirate of Bukhara, Khanate of Khiva, source studies, historiography, historical sources, diplomatic correspondence, diplomatic missions, archival documents, local chronicles, comparative analysis, nineteenth century, early twentieth century, history of Central Asia.

Kirish: XIX asr va XX asr boshlarida Buxoro amirligi hamda Xiva xonligi o'rtasidagi munosabatlar Markaziy Osiyoning siyosiy va diplomatik tarixida muhim o'rin tutadi. Ushbu munosabatlarni ilmiy o'rganish ikki davlatning siyosiy aloqalari, elchilik munosabatlari va mintaqaviy jarayonlarni chuqur anglash imkonini beradi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ikki davlat munosabatlariga oid tarixiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish hamda ularning tarixshunoslikda yoritilishini baholash zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotda mahalliy tarixiy asarlar, solnomalar, diplomatik yozishmalar, arxiv hujjatlari va ilmiy tadqiqotlar asosiy manbaviy asos sifatida o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi Buxoro amirligi va Xiva xonligi munosabatlariga oid manbalarning ilmiy qiymatini aniqlash, ularning tarixshunoslikdagi talqinlarini qiyosiy tahlil qilish va mavjud ilmiy qarashlarni baholashdan iborat. Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyo tarixini manbashunoslik va tarixshunoslik nuqtayi nazaridan chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

Asosiy qism: XIX asr va XX asr boshlarida Buxoro amirligi hamda Xiva xonligi o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda mahalliy tarixiy asarlar, diplomatik yozishmalar va arxiv hujjatlari muhim manbaviy ahamiyatga ega. Ushbu manbalar ikki davlat o'rtasidagi siyosiy aloqalar, elchilik almashinuvi, o'zaro kelishuvlar va ziddiyatlarning tarixiy sharoitlarini aniqlash imkonini beradi. Biroq ularni tahlil qilishda mualliflarning siyosiy mavqei, asarlarning

yaratilish maqsadi va voqealarning qay darajada bevosita kuzatilganini hisobga olish zarur. Xiva tarixnavisligining muhim namoyandalari Munis va Ogahiy qalamiga mansub tarixiy asarlar hamda Muhammad Yusuf Bayoniyning “Shajarayi Xorazmshohiy” asari Xorazmning siyosiy tarixi, hukmdorlar faoliyati va davlatlararo munosabatlarini o‘rganishda alohida o‘rin tutadi. Ushbu asarlardagi ma’lumotlar Xiva xonligining tashqi siyosiy faoliyatini yoritish bilan birga, Buxoro amirligi bilan munosabatlarning ayrim jihatlarini ham tiklashga yordam beradi. Shu bilan birga, saroy tarixnavisligi an’analariga xos bo‘lgan hukmdorni ulug‘lash va siyosiy voqealarni muayyan nuqtayi nazardan bayon qilish xususiyatlari manbalarga tanqidiy yondashishni talab etadi.

Buxoro amirligi tarixiga oid solnomalar, jumladan, Ahmad Donishning tarixiy asarlari hamda boshqa mahalliy mualliflarning bitiklari ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu manbalarda hukmdorlar siyosati, harbiy yurishlar, diplomatik aloqalar va mintaqadagi siyosiy vaziyatga oid ma’lumotlar uchraydi. Xorazm va Buxoro tarixnavisligiga mansub asarlarni o‘zaro qiyoslash orqali ayrim voqealarning tafsilotlarini aniqlashtirish, mualliflar talqinidagi farqlarni belgilash va tarixiy ma’lumotlarning ishonchliligini baholash mumkin.

Diplomatik yozishmalar va arxiv hujjatlari mazkur mavzuning muhim manbaviy qatlamini tashkil etadi. Hukmdorlar o‘rtasidagi maktublar, elchilarga berilgan topshiriqlar, rasmiy murojaatlar va kelishuvlarga oid hujjatlar davlatlararo munosabatlarning amaliy mazmunini ochib beradi. Bunday materiallar orqali diplomatik aloqalarning maqsadi, siyosiy manfaatlar va o‘zaro hamkorlik mexanizmlarini aniqlash mumkin. Biroq hujjatlarning sanasi, muallifi, saqlanish tarixi va mazmuni boshqa manbalar bilan qiyosiy tekshirilish lozim.

XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoda hukmronligini kuchaytirishi Buxoro amirligi va Xiva xonligining siyosiy mavqeyiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Buxoro amirligining 1868-yildagi mag'lubiyati va Xiva xonligining 1873-yilgi harbiy yurishdan keyin Rossiyaga qaramlik munosabatlariga kirishi ikki davlatning tashqi siyosiy imkoniyatlarini chekladi. Mazkur o'zgarishlarni o'rganishda rus ma'muriy hujjatlari, sayohatnomalar va tarixiy-geografik tavsiflar qo'shimcha manba vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, ushbu materiallarda Rossiya imperiyasining siyosiy manfaatlari aks etishi mumkinligi sababli ularni mahalliy manbalar bilan qiyoslash muhimdir.

Mavzuning tarixshunoslik jihatida Buxoro amirligi va Xiva xonligi munosabatlarining turli davrlardagi ilmiy tadqiqotlarda qanday yoritilganini aniqlashni nazarda tutadi. Rossiya imperiyasi davri mualliflarining asarlarida mintaqaning siyosiy va iqtisodiy hayoti ko'pincha imperiyaning strategik manfaatlari nuqtayi nazaridan talqin qilingan. Sovet davri tadqiqotlarida esa ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, davlatlararo ziddiyatlar va Rossiya ekspansiyasining oqibatlariga katta e'tibor qaratilgan. Mustaqillik yillarida mahalliy yozma merosni qayta o'rganish, tarixiy shaxslar faoliyatini yangicha baholash va arxiv hujjatlarini ilmiy muomalaga kiritish imkoniyatlari kengaydi. Shunga qaramay, Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi munosabatlarni to'liq anglash uchun manbalarni alohida o'rganishning o'zi yetarli emas. Ularni o'zaro qiyoslash, tarixshunoslikdagi mavjud qarashlarning shakllanish sabablarini aniqlash va turli davrlarda qo'llangan metodologik yondashuvlarni baholash talab etiladi. Ayniqsa, mahalliy tarixiy asarlar, diplomatik hujjatlar va xorijiy tadqiqotlarda keltirilgan ma'lumotlar o'rtasidagi muvofiqlikni aniqlash tadqiqotning ishonchliligini oshiradi. Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi munosabatlarning manbashunosligi va tarixshunosligini kompleks o'rganish ikki davlatning siyosiy tarixini chuqurroq yoritish, tarixiy manbalarning ilmiy imkoniyatlarini

aniqlash va avvalgi tadqiqotlarda shakllangan qarashlarni tanqidiy baholash imkonini beradi. Bu yondashuv XIX asr va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda kechgan siyosiy jarayonlarning murakkabligini ochib berish hamda kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam asos yaratishga xizmat qiladi.

XULOSA: XIX asr va XX asr boshlarida Buxoro amirligi hamda Xiva xonligi oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarning manbashunosligi va tarixshunosligini oʻrganish ushbu davlatlarning siyosiy-diplomatik tarixini xolis va tizimli yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy tarixiy asarlar, solnomalar, diplomatik yozishmalar, arxiv hujjatlari hamda xorijiy tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilish ikki davlat oʻrtasidagi munosabatlarning mazmuni va tarixiy sharoitlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur mavzuni ilmiy jihatdan toʻliq yoritish tarixiy manbalarning ishonchliligini aniqlash, mualliflarning pozitsiyasini hisobga olish va turli tarixshunoslik yondashuvlarini tanqidiy baholashni talab etadi. Shu bois mahalliy va xorijiy manbalarni oʻzaro qiyoslash, ilgari amalga oshirilgan tadqiqotlarning ilmiy natijalarini qayta baholash hamda arxiv hujjotlarini ilmiy muomalaga keng jalb etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Buxoro amirligi va Xiva xonligi munosabatlarini manbashunoslik va tarixshunoslik nuqtayi nazaridan kompleks oʻrganish Markaziy Osiyoning XIX asr va XX asr boshlaridagi siyosiy tarixiga oid bilimlarni boyitadi hamda mavjud ilmiy qarashlarni yangi dalillar asosida takomillashtirish uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Munirov, Q. (2002). Xorazmda tarixnavislik (XVII–XIX va XX asr boshlari). Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 162–165-betlar.
2. Munis, Sh., Ogahiy, M. R. Firdavs ul-iqbol. 234b–235a, 212a–212b

3. Munis, Sh., Ogahiy, M. R. (1999). Firdaws al-Iqbal: *History of Khorezm. Translated and annotated by Yuri Bregel. Leiden: Brill*, 1–539-betlar
4. Polvonov, J. (2022). “1806–1842-yillarda Xiva xonligi va Buxoro amirligi o‘rtasidagi siyosiy va diplomatik aloqalar tarixi (*Ogahiyning ‘Riyoz ud-davla’ asari asosida*)”. *O‘tmishga nazar*, 5(3), 42–48-betlar.
5. Polvonov, J. (2023). “Xiva xonligi va Buxoro amirligi o‘rtasidagi siyosiy va diplomatik aloqalar tarixi”.r, 143–150-betlar.
6. Tojiyev, B. T. (2021). “XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro amirligida ichki va tashqi savdo”. *Uzbek Conference Publishing Hub*, 469–473-betlar.